

Юрій Винничук

ВІКНА ЗАСТИГЛОГО ЧАСУ

ВІКНА ЗАСТИГЛОГО ЧАСУ

Я прийшов сюди і став серед хитросплетіння вулиць, серед навали людей, дерев і будинків, щоб ворожити її іменем.

Я простягаю руку, проказую трічі:

— Ілаялі! Ілаялі! Ілаялі! — і люди перетворюються на шашіль, починають підточувати дерева, і дерева падають і не знають причини.

Зі мною коїться щось дивне: щоранку, прокинувшись від сну, я відчуваю себе росою, і як роса затьмарює своєю вродою квіти і трави, так от і я затьмарюю все живе і цю землю.

Плачте, бо коли сонце зупиниться над головою — роса зникне!

Я боюся сонця, часом виходжу серед ночі в сад і довго вдивляюся в холодне небо. Мені увесь час здається, ніби воно хоче мені щось пригадати чи пояснити. Пильно вслухаюся в тишу нічного неба і ловлю окремі слова, уривки речень. Зовсім недавно я почав їх записувати. І раптом зрозумів — воно розповідає мені про мене, розповідає те, що я давно забув.

А вчора я знову вийшов у сад, вслухався і нічого не почув. Виліз на найвищу яблуню, щоби ліпше чути, але небо мовчало. Просидів на гілках всеньку ніч, не зводячи з неба очей, і зійшло сонце, і вдарило мені променями в лице, і я побачив, що я вже не роса, а такий, як і всі, а може, вдсятеро гірший, і коли в мене хтось кинув каменем, я підняв камінь і поцілував його.

1

У дитинстві кожної людини був сад — власний або чужий. Ми мали сад нічий — туди, крім нас, ніхто не заходив, але ми знали, що коли хоч одного дня не побуваємо там, то він зникне і ніколи більше не з'явиться.

Це було так давно — коли ми були чисті, мов янголи, нічого не відали про кохання, але вже тулились устами одне до одного і не знали, що це таке і чи так ми це робимо, і вірили, що прийшли з казки і назад повернемось у казку, і клялись у вірності, і казав я, що оборонятиму її, маленьку дівчинку Ілаялі, від звірів хижих, духів лихих і драконів лютих...

2

Глаялі померти не могла. Найімовірніше — це я вмер. Безліч років тому розчинився в повітрі і деколи дрібними порошинками спадаю на землю з дощем і снігом. І ніхто в світі не знає, що той дощ і той сніг — це я. Дівчата миють у мені волосся, діти ліплять з мене снігових баб, і на обличчі кожної снігової баби з'являється частина мого розпачу.

3

Мені часто сниться наша вулиця, котру я так давно покинув, але достеменно пам'ятаю її дерева, будинки і вікна.

Це була зовсім маленька вулиця з одної двоповерховими кам'яницями. Все, що відбувалося за стіною бодай однієї з них, одразу ж ставало відомим для всієї вулиці, аж до деталей.

Влітку вікна моєї вулиці зеленіли й розквітали цикламенами, азаліями, примулами, шпарагусами, а взимку їх вимощували ватою і притрушували кольоровою фольгою. До верхньої частини вікна підвішували пампулястих янголів з білими крильцями, а на Різдво проти вікна ставили ялинку. Коли темніло, всі вікна затягували фіранками, але те, проти якого стояла ялинка, завше світилося й

манило нас, малих, до себе. Кожен міг прогулятися вулицею і порівняти, чия ялинка найкраща.

А кращою вона була тільки в пана Мандрика, який невідь яким дивом зберіг довоєнні іграшки. Таких не мав ніхто. На ялинці пана Мандрика красувалися принци й принцеси в розкішному вбранні, райські птахи з пухнастими хвостами, іскристі круглі бані, а ще казкові цукерки, якими ніхто з нас ніколи не ласував і про які ми не раз сперечалися, чи то часом не порожні обгортки. А ще на ялинці було повно малесеньких чепурнесеньких янгеликів та херувимчиків, а під ялинкою стояв святий Миколай з повною торбою подарунків. На ньому був розшитий золотом синій жупан, підперезаний золотим широким поясом, а з-під жупана визирали червоні шаровари. З довгими білими вусами він скидався більше на запорожця, аніж на святого. До Миколая ми відчували незмірну повагу, писали йому листи, в яких клялися бути чемними і слухатися батьків, а в кінці листа, ніби між іншим, називали подарунки, які б нам хотілося отримати. Зате Діда Мороза ми повністю ігнорували, ані на мент не вірячи в його існування.

Одного разу, коли мама купила Діда Мороза, щоб поставити під ялинкою, мій дідусь здер йому бороду, підкоротив кожуха, валянці переробив на чоботи, а з шапки пустив червоного шлика. Тепер і в нас появилася святий Миколай. Побачивши таке

диво, небавом уже вся вулиця забігала до нашого діда, щоб і собі перейняти досвід. А проте наша ялинка не стала від того кращою за Мандрикову. І ми й далі вистоювали у нього попід вікном.

Я довго опирався бажанню провідати сонну стареньку вулицю, я боявся застати її не такою, яку запам'ятав і яка з'являлася у моїх снах, боявся, що не побачу зелених парканів, бо мали б їх замінити металеві сітки, стареньких розспіваних хвірток, що вирізнялися кожна своїм голосом, боявся, що пропали уже й ті дерева, на яких щоранку вуркотали горлиці, дерева, на які ми видряпувалися... А найбільше боявся асфальту, який ув'язнив її лоно...

До останнього менту вважав за безглуздя з'явитися на Голубій. Адже це не віщувало нічого доброго. Вулиця, якою я марив, могла бути зітерта новим своїм виглядом, і той новий, а водночас і чужий, ворожий вигляд здатен навіки деформувати мою свідомість, зруйнувати щось таке, що я вже ніколи не зможу відновити.

Дорога, що вела туди, була незнайома, жодна з тих вуличок, що прямували до моєї, не зберегла себе в тому вигляді, в якому мені пам'яталася, і це сповнювало розпачем. Це давало всі підстави, аби завернути назад, це мене мовби попереджало, що не варто рухатися далі, а треба повертати назад. Не було жодної надії, що Голуба вистояла, що не

торкнувся її все зростаючий і зростаючий рівень нашого добробуту.

Тому я не повірив своїм очам, коли нарешті вийшов на Голубу. Мені здалося, що це тільки продовження сну, бо в житті такого не буває — моя вулиця мало чим змінилася за цілих двадцять літ. Властиво, можна сказати, що вона взагалі не змінилася, бо дещо тільки посіріла від старості, може, трохи більше облупилася, але й далі зосталася такою ж тихою і замріяною. Просто паркани стали сірими, але вони були тими самими, ба навіть я впізнавав окремі виламані штахети. Деревя постаріли й втратили частину гілок, але то були ті самі дерева, і горлиці співали в їхньому галуззі. Навіть запах пороху, який зняла згряя песиків, був той самий. Тепер я вдихав його, як вдихає повітря людина, що просиділа багато років у підземеллі. Мене обпекло нестримне бажання погладити кожну штахетину чи кору дерева, справдити на слух спів кожної хвіртки. Але я стримався, щоб не викликати жодних підозр, не сполохати свого сну.

Я відчував, що за мною можуть стежити, я навіть помічав у вікнах легенькі порухи фіранок. Чи міг я видати себе?

Кілька бабусь під парканом на лаві жують теплі м'які слова, гладять мене зацікавленими поглядами, перекашлюються... Якщо я спитаю в

них про Ілаялі, то побачу тільки здивовані обличчя... Тут ніхто нічого не може знати про Ілаялі, бо цим ім'ям нагородив її я.

Будиночок вугляра зберіг свою запущеність і непривітність. Дикий виноград намагається все приховати, але йому це вдається лише частково. Як і раніше, в хащах дикого винограду гніздяться горобці і заливають вулицю своїм голосним цвіріньканням. Що мені сказати, коли я зайду досередини? Хто я такий? Контролер своїх снів?... Якщо я пригадаю їм себе

і вони впізнають мене, то не промовлять нічого. Не захочуть зі мною говорити, щоб не порушити давніх ран.

Але людина, яка з'являється тут уперше, обов'язково повинна звірити число будинку, перш ніж зайти. Дивно було б, якби я цього не зробив. Я вчасно зупиняюсь і задираю голову. Таблички на стіні не видно, вона під виноградом. Якщо я не хочу, щоб мене розсекретили, то мушу запитати у цих бабусь, де тут число сім...

Хоча... чи впевнений я, що саме сім?... Краще я запитаю, що це за будинок, і хто в ньому живе, а тоді кивну головою — якраз він мені й потрібен...

— А нащо вам цей будинок?...

Що за дурне питання? Дурне, бо я його не передбачав. Тепер мушу пояснити, що я з газової контори... Правда, коли я був малим, то газу ще тут

не було і ми палили дровами, але зараз мусить бути... Мусить?... Вони могли відмовитись від газу... Та пізно.

— Ви з газової контори?... Для чого перепитувати?...

— Ой, як добре, бо в мене якраз плитка зламалась, і я вже третій день...

Добре, добре, обов'язково, яке число вашого будинку, так, прізвище, національність, пробачте, це жарт. Але — пані Мандрикова! Боже мій, то се вона?! Цікаво, як її ялинка тепер виглядає...

Хвіртка рипить точнісінько так, як і колись. Хоча ні, в неї проник якийсь дивний звук і щось мені пригадав таке, що не стосувалося ані цієї вулиці, ані мого дитинства, але що саме, я не зміг второпати і про всяк випадок ще раз відкрив і закryw хвіртку, навіть не задумуючись, як це безглуздо виглядає.

Тихше, попереджають листочки, ти нічим не повинен себе видати, працівник газової контори життєрадісна людина, йому невідома ностальгія, він ніколи нічого не згадує, тому не варто прислухатися до музики хвіртки. Інакше ці бабусі здогадаються.

Добре, добре, я більше не буду.

Прохолодна мідна клямка хворобливо зойкає, двері важко подаються вперед, і я потрапляю в темні сіни, де панує запах цвілі, квашеної капусти і

роздутих від напахченого нафталіном шмаття старих меблів...

— Є тут хто-небудь?

Довкола тихо і непривітно, але я відчуваю, як хтось невидимий насторожено чекає, вслухається в кожне слово моє і в кожен мій крок. Сполоханий шурхіт ковзає повз моє вухо і нишкне так хутко, що я вже не впевнений, чи взагалі його почув.

— Я з газової контори!

Нарешті чийсь захриплий голос, який міг належати й чоловікові, й жінці, вигулькнув згори, з-за прочинених дверей, і сповз по сходах до мене:

— То з газової контори! Піди відчини!

Над головою лунають важкі кроки, зі стелі сиплеться штукатурка, аж поки не починають скавуліти дерев'яні сходи, якими спускається темна важка постать.

— Добрий день. Я прийшов перевірити газ.

— Газ як газ.

Жінка, руки в боки, велика і товста, обличчя в темряві.

Невже це мати Ілаялі? Щось бурчить незадоволено.

— А все ж таки я повинен перевірити. Самі розумієте — робота.

— Розуміємо, ходіть за мною.

Ми тебе впізнали, ми тебе впізнали, шепочуть сходи... Ти приходив сюди давно-давно і був такий

малий і легенький, у коротеньких штанцях зі шлейками навхрест. Пам'ятаєш, як ти вирізав на нас три літери — ІЛА?... Не бійся, ми тебе не видамо, ми вибачили тобі це, хоч і було нам боляче. Вже тих літер нема, не приглядайся, бо, коли дівчинка померла, Господиня зішкребла їх. Ми питалися навіщо, але вона мовчала.

— Сюди.

Кімната велика й завалена всяким непотребом, повно павутиння й пороху. В кутку залізне ліжко, на ліжку сидить сухорлявий чоловік з обличчям, що схоже на пожмаканий папір, з розбурханим волоссям і жилавими руками на колінах. Здається, це батько Ілаялі... Як про неї спитати?... Оно під вікном на підлозі її лялька.

— У вас є діти? — киваю на ляльку. Жінка насуплюється і цідить до чоловіка:

— Він питає, чи є в нас діти... Що йому відповісти?

Чоловік зводить голову, дивиться на мене білими, наче молоко, очима і каже:

— Скажи йому, що це його не стосується. А жінка:

— Оно лічильник.

Я розгортаю записник, дбайливо переписую цифри і крадькома стежу за ними. Вони мовчать і не рухаються. Чекають з нетерпінням, коли ж я нарешті заберуся звідси. У них такий вигляд, наче я

застав їх при виконанні якогось жахливого злочину. Чому в нього такі білі очі? Сам чорний, а очі...

— Очі... Чому у вас білі очі? Але встряє жінка:

— Далєбі, він стає настирливим. Скажи йому щось...

Вона впевнена, що чоловік її зараз скаже щось таке, від чого мене наче вітром винесе. Мабуть, це вже перевірено, бо задоволена усмішка викривила кутик вуст у чеканні насолоди. Вона переводить погляд з мене на чоловіка й назад, вона вже не вірить мені, що я з газової контори.

— Я нічого не скажу, — хрипить чоловік, — я не маю що казати. Кому не подобаються мої очі, може в них не дивитися.

Коли говорить, тіло його тремтить, а кістляві пальці з силою стискають худі коліна так, начеб уявляв собі, як душить мене за шию. Я ковтаю повітря...

— Я й не дивлюся...

— Чуєш? — підхоплює жінка. — Він дивиться на лічильник.

— Дивиться на лічильник... — повторює чоловік за нею і зітхає.

— Чи можна мені оглянути грубку?

Біля грубки я намагаюся згаяти трохи більше часу.

«Як у них дізнатися про Ілаялі?»

Я обмацую труби, дверцята, навіть попіл беру на палець і безглуздо розглядаю. Попіл гарячий, а грубка ледве тепла. Отже, в грубці не палили, а тільки щось спалювали. Може, листи, які я писав до неї?

Ми тоді писали одне одному листи. В кутику аркуша малювали червоним олівцем великі вуста й цілували їх, надписавши: «Я тут поцілував» чи «поцілувала», перечитували вечорами і захлиналися від щастя.

— Що це за попіл? Ви спалювали папір?

— Це попіл моїх старих рейтузів, — відказує жінка і заливається реготом.

Між її зубами багато слини, слина вся в білих дрібних бульбашках, все її тіло, наче настояне на дріжджах тісто, трясеться в спазмах сміху, і кожна складка на її велетенському животинці трясеться від сміху, і жмут чорних волосинок, що виткнувся з бородавки на підборідді, теж трясеться і... Господи, невже це вона породила Ілаялі?

Щось треба казати... щось казати...

— Один мій знайомий...

Вони насторожуються, не приховуючи ворожих поглядів.

— ...шукає квартиру...

Вони думають: що йому треба?

— ...І я...у вас нема...е-е...часом...

Перекидаються очима, наче м'ячиками.

— ...кімнати?

Глухим голосом жінка проказує, наче молитву, яку щойно завчила:

— У нас...немає...вільної...кімнати...

— Шкода, — зітхаю я, — бо якщо...

— Ні, в нас немає вільної кімнати, — перебиває чоловік.

— ...якщо вас тільки двоє...

— Нас не двоє.

Отже, вона жива? — мало не скрикнув я. І мені вже хочеться кинутися до них із обіймами...А сходи, виходить, збрехали? Навіщо?

— ...але навіть якщо вас троє, то... Раптом він мов шаблею:

— Нас не троє!

А тоді встає з ліжка, заточуючись. Він із зусиллям примушує себе стояти, хоч це йому й нелегко. Я мимоволі задкую до стіни.

— І не четверо, і не п'ятеро, і не десятеро!

Плює мені тими словами в обличчя, і вони розтікаються по мені, хляпають на підлогу і там перетворюються на білу слизь. Я кидаю погляд на дзеркало і не бачу там цього чоловіка, хоч воно й висить за його плечима.

— Чого ви від нас хочете? Ви з...

— Ні, я не з міліції... І не з... Я з газової контори.

— Чого ж ви тоді...

— Я ж кажу: мій товариш...

— То неправда! Чого вам треба?!

Його надтріснутий голос рветься в сухій горлянці, він змахує руками, тоді хапається за серце і важко, жадібно ловить ротом повітря. Жінка спиняє його руки — заспокойся заспокойся заспокойся... ойся...

— Хай скаже, чого йому треба!

— Він скаже, він скаже...

І її теж не видно у дзеркалі. Там взагалі нічого не видно.

Може, вони не існують насправді?

— Послухайте, може, вас немає? Може, вас і не було ніколи?! Спочатку жінка тільки мовчки дивиться на мене, а далі повертає голову до свого чоловіка і, наче домовившись із ним наперед, починають обступати мене із шаленим сміхом, розчепіривши руки. Роблять це непоквапно, відсікаючи мене від дверей, наче збираються піймати курку. Я гарячково обзираюся по кімнаті в надії схопити якусь замашненьку річ, бо я зовсім не боюся цих старих, я впевнений, що легко дам їм раду... Хоча... хоча в цього чоловіка до біса жилаві руки...

— Ілаялі! — кричу я зненацька. І це ім'я, яким я нагородив маленьку дівчинку, лунає, наче закляття, зрештою, таким воно і є.

Старі відскакують від мене, наче пожалені. Жінка затуляє рукою рота, і я бачу, як її очі більшають, більшають, а в чоловіка трясуться руки, він робить неабияке зусилля, щоб втримати рівновагу.

Мої руки безсило опадають, олівець глухо вдаряється об підлогу і котиться жінці під ноги, вона відступає, а записник, наче голуб, змахує сторінками-крилами і летить-летить...

— Ілаялі! Мені потрібна Ілаялі!

— Проведи його по сходах, щоб не впав, — каже чоловік.

— Але мені потрібна Ілаялі!

— ...бо там темно...

Жінка йде до дверей, насторожено вичікує.

— Я не піду, доки ви мені не покажете її!
Куди ви її сховали? Що ви зробили з нею?

Жінка благальним голосом:

— Слухай, скажи йому, скажи йому... хай іде...

— Я не піду... я не...

— Вона... її нема... вона вмерла... стільки років... від неї нічого вже там не зосталося... її могилка під в'язами... там написано... там... Йдіть!

— Там написано «Йдіть»?

— Хіба ти не бачиш — він божевільний!

— То вона мертва?!

Він сахається від мене, відмахується руками від мого крику, наче від полум'я, що обпікає його обличчя довгими язиками.

— Та це ж не вона мертва, а я! Я! Я! Хіба ви не бачите? Перед вами труп, який давно вже розклався! Ви не чуєте запаху? Підійдіть ближче! Не бійтеся хробаків — вони приручені, вони своїх не кусають!

Жінка ховає обличчя в долонях.

— Йдіть!

— Ах, ви хочете мене спекатися? Я знаю — ви спалили її! І то не попіл старих рейтузів, а попіл бідолашної Ілаялі! За що ви її спалили?

— Змилуйся над нами! Змилуйся над нами!

Вони обоє проказують ці слова невідомо до кого, але з такою вірою в голосі, що я зрозумів — ці слова не до Бога звернені.

— В кого ви просите милосердя? В диявола? Дарма! Просіть у мене! На колінах просіть, щоби я змилувався! Посипте голови попелом!

І тут я знову глянув у дзеркало і вже не уздрів там кімнати, вже нічого там не було, тільки густий сизий туман клубочився в ньому, знизу піднімалися срібні бульбашки, лопалися з глухим тріском, а вдалині зникали дві ледве видимі постаті, зменшуючись на очах. Раптом з'явилася чиясь біла вузька долоня з розчепіреними пальцями і затулила від мене ті дві постаті, а тоді й сама розчинилася в

тумані, але ще перед тим, як туман мав розсіятись, там мигнули знайомі зеленаві очі, то були очі Ілаялі, і коли туман зник, я побачив у дзеркалі пустир, я відвів очі від дзеркала, озирнувся довкола і побачив лише пустир: сірі купи каміння, оплетені повійкою, оточені будяками, а над ними літали комахи, і повітря переливалося і бриніло. Високо в небі — голос яструба.

Враз у моїй горлянці розмотався клубок розпачливого вереску:

— Це неправда — вона живе!!! Будяки осудливо закивали головами.

— То її нема?

До кого я звертався?

— І не буде ніколи-ніколи?

Яструб знову закричав, і видко було, як він стрімко падає у траву і за мить злітає вгору, а в кігтях б'ється якась тваринка і страшно пищить, і той писк нагадує мені мій власний голос, і я вже не чую під собою ніг і біжу пустирем, а назустріч мені — крислатий горіх, до гілок якого почеплена гойдалка. Колись він ріс на подвір'ї Ілаялі, вона дуже любила гойдатись. (Гойда-гойда! Вище, вище! Гойда!) Тваринка пищить так пронизливо, і мені здається, наче крізь мої вуха тягнуть цупку нитку. (Гойда-гойда! Не бійся, не впаду!) Зненацька голос яструба чую над собою і свист його тіла, що протинає повітря, а я біжу зі всіх сил до горіха в

надії сховатися в його дуплі, і страх затискає в кліщі моє налякане серце, а яструб ось-ось упаде мені на тім'я, і я пишу точнісінько так, як і тая тваринка, бо вже бачу, що не врятуюся, — дупло в горіхові таке вузьке, і я ніколи не проникну в нього, а моя Ілаялі сміється: «Гойда-гойда-гойда!»

ГРАНАТА НА ДВОХ

У пивниці було тьмяно і гамірно, з вулиці долинав пронизливий скрегіт трамвайних коліс. Треба було нахилитися до співрозмовника, аби що-небудь почути.

— То ви не пригадуєте мене? — спитав я старого Тарковича.

— Направду, ні, — похитав головою, не зводячи з мене здивованого погляду. Потім відсьорбнув пива і сказав: — Стільки людей за життя бачиш...

Голос мав хрипкий і втомлений. На устах вибачлива усмішка.

— Певно, я змінився, якщо не пізнаєте мене. Ви — Таркович, правда?

Почувши своє прізвище, блиснув очима і знов уважно подивився на мене. Усмішка зів'яла.

— Я товаришував з Міськом.

Він враз заціпенів, і рука його міцно стисла гальбу, аж побіліли пальці. Але обличчя вже потепліло. Щось схоже на страх було перед тим на ньому. Мабуть, хтось неприємний спав йому на гадку, коли намагався мене впізнати. Хтось, кого він боявся і ненавидів. Тепер це минулося. Він знову всміхався — лагідно й зі смутком. Вивчав мене поглядом, але видно було, що не впізнає.

— То ти знав мого хлопця?

— Так. Ми з ним були нерозлийвода. Я часто бував у вашій хаті.

— Правда? Бач, як воно... Я думав, що всі вже за него забули...

— Я пам'ятаю Міська.

— То ви, певно, й разом до школи ходили, так?

— Так. Від першого класу.

В очах його заблищали сльози, й усміхнені губи затремтіли. Повільно витяг з-під столу худу руку і погладив мене по голові.

— Тепер був би вже Місько таким, як ти...

Його рука сповзла мені на рамено і застигла. Була в ній вага всього світу. З хвилину вдивлявся кудись у темну мокру підлогу, потім звів голову і сказав:

— Ні... не можу його уявити таким дорослим. Витер кулаком очі й додав:

— Знаєш, як по правді... тяжко мені його згадувати... Та й мені віддавна ніхто вже про нього ані не спімне.

— А ваша жінка? Вона б мене відразу впізнала... Вгощала нас кнедлями...

— Вмерла на рака... Вже більше як десять літ... Так... Вона б тебе впізнала... Вона вас усіх знала... Скільки то вам було... тоді? — здавалось, наче він мене перевірити хоче.

— Одинадцять.

— Так... — зміряв мене поглядом, одинадцять... Тепер би було тридцять два... Час іде...

Стара закинута цегельня болісно відчувала торохтіння поїздів, які проносились неподалік. Вона здригалася і злякано шулилась, а біленькі квіточки повійки, що густо обплели руїни, тремтіли разом з нею.

Ми з Міськом сиділи на уламку муру й гойдали босими ногами. Вдома я не мав права гойдати ногами, бо зараз же діставав потиличника від бабці:

— Перестань! Хочеш дідька вигойдати?

Коли я розповів про це Міськові, він одразу ж загорівся піти на цегельню і там вигойдати дідька.

— А як вигойдаєм, то що з ним будемо робити? — питав я.

— Як то що? Хіба ти не знаєш, що роблять з дідьком?

— Не-а...

— Можна ним командувати. Він що захочеш зробить для тебе.

Дорогою ми вимріювали найпотаємніші бажання.

— Я попрошу цілу виварку морозива, — облизався я.

— А я попрошу чарівного коня. Сяду на нього і поїду шукати собі царівну.

— Нащо тобі царівна?

— Я визволю царівну, привезу її сюди і покажу Нусьці.

Нуська була об'єктом нашого палкого кохання. Дарма що вона вже школу закінчила і має кавалерів, а нам літ як наплакав кіт. Ми закохалися в неї одночасно, а тому й вирішили одружитися на Нусьці удвох.

Ми їй писали записки і підкидали в поштову скриньку. Нуська читала і сміялася. Клаптики списаного паперу підхоплював вітер і розносив по вулиці. Ми гірко страждали. Одного разу Місько сказав:

— Ми дурні. Треба писати віршами.

І тут він прочитав мені вірш, буцімто ним придуманий:

Нусю дорогая! Я тебе кохаю.

Серце в грудях б'ється. І до тебе рветься.

Кров у венах бушує

І любов мою до тебе шурує.

Я не повірив, що такого гарного вірша придумав Місько. Але довести не міг, а тому вирішив сам написати віршоване послання.

Понадто до цього у мене був родинний хист. Бабця, татова мама, писала винятково віршовані листи, навіть тоді, коли опинилася у Сибіру, а тато складав римовані поздоровлення всім знайомим на всі свята. Тато був визнаним поетом. Усі його вітання неодмінно закінчувалися згадкою про троянди, які обов'язково повинні встеляти «життєву» дорогу. Саме тому це діло повинно б мені краще вдатися, ніж Міському, і я з запалом кинувся у вир віршописання. Перший мій твір виявився понад усі сподівання:

О найкраща в світі Нусю, Я тебе не надивлюся:

В тебе очі — темні ночі, В тебе брови, як підкови,
В тебе губки, як голубки,

В тебе щічки, як дві чічки. Я без тебе пропадаю — Сотню раз на день вмираю.

Місько зблід, і в очах його засвітилися сльози.

— Це не ти придумав! Обманщик! Думаєш, я не знаю? Його сім'я була далека від літератури.

— Як то не я? — обурився я. — Хто ж іще?

— Твій тато! От хто! — зловтішно повідомив Місько, і, видно, ця здогадка покращила його настрій, бо сльозинки в очах зникли.

Я йому, звичайно, не признався, що риму до «губки» випитав таки в тата. Але все решта — моє.

— Ах, так! Не віриш! Ну добре, пішли в садок, я при тобі напишу ще одного вірша.

Ми сіли в траву, і я почав працювати над черговим шедевром:

Без тебе я мов пташка без крила, Без тебе я мов квітка без стебла.

Місько розпачливо колупався у носі. Без тебе я мов човен без весла, Без тебе я мов те вікно без скла, -

добивав я Міська.

Без тебе я мов двері без замка, Без тебе я мов борщ без буряка.

Місько люто сопів і вовтузився. Нарешті не витримав:

— Досить!

— Але я можу ще дуже довго писати.

— Не треба! — верескнув він. — Що я тобі зробив?

— Нічого. Чому ти бісишся?

— Бо ти зрадник.

— Я — зрадник?

— Ти за моєю спиною навчився писати такі гарні вірші! — і Місько заплакав.

— Не плач, — втішав я. — Ми ці вірші підпишемо вдвох:

«Юрко і Місько». Добре?

— Ні, не добре. Краще «Місько і Юрко».

— Але ж це я їх склав.

— Ну і що? А хто твій найкращий кумпель?

— Ти.

— От і підписуй: «Місько і Юрко».

Оскільки честолюбство на ту пору ще в мене не розвинулось, то я хутко пристав на його пропозицію, і ми помирилися. Правда, ненадовго. Ще того-таки дня Місько не витримав і ляпнув:

— А все-таки я сильніше її люблю.

— Чому ти? — обурилась я. — Ми ж домовилися, що будемо її любити однаково.

— Але я сильніше.

— Неправда!

— А от і правда! Ти б зміг задля неї вмерти?

— Вмерти? — я задумався. Бабця розповідала, що померлі живуть на небі. Я глянув у небо — воно було чисте й порожнє. Там навіть не було будки з морозивом. Ні, вмирати мені якось не хотілося. Але ж не міг я признатися в цьому! — Вмерти? — перепитав я. — Запросто.

— Бреши більше.

— Та я за Нуську! — вдарив я себе в груди. — За Нуську я не те що вмерти, а й... — тут я затнувся й гарячкове почав перебирати в пам'яті все, що для

мене дороге, але дорогого було дуже багато. — Та я за неї мій новий моряцький костюм віддав би! От!

Моряцький костюм був предметом заздрості не одного Міська. Проте він не здавався.

— А я за неї отруюсь!

— І я.

— І ти?

— А ти думав!

На якусь хвилину запанувала мовчанка. Нарешті він процідив крізь зуби:

— Я за неї точно отруюсь.

— А я, думаєш, не точно?

— Ну добре, давай разом труїтися.

— Давай.

— На спір!

— Давай!

— Як не отруїшся — віддаси моряцький костюм.

— А як ти не отруїшся — віддаси ножика.

Ми вдарили по руках і сіли писати прощального листа для Нуськи. Писав, звичайно, я. Ми повідомляли Нуську, що не можемо більше винести її зневаги й тому вирішили покінчити самогубством. Саме так: «покінчити самогубством». Ця фраза мені запам'яталася з якоїсь книжки. Місько тільки присвиснув:

— Ну ти даєш!

«Наші тіла знайдеш на цеголці і коли їх оплачеш, то поховай в одній могилі у себе в саду і посади що захочеш. А на могилі напиши:

Були два хлопці, наче дві перли, Та від кохання палкого вмерли.

А коли надумаєш і собі через нас умерти, то допиши:

А поруч Нуся, горем убита,
Їх навіть смерть не змогла розлучити.

Отрути ми тобі залишимо».

— Додай «цілуємо», — порадив Місько. — І підпиши. Але мене першим.

— Тепер діло за отрутою. Де її взяти?

— Як де? — дивується Місько. — Твій тато лікар чи не?

Саме цього я й сподівався. Я побіг додому і відшукав у батьковій шафці з медикаментами пляшечку, на якій красувалася наклейка з черепом та кістками. Я її намочив, обережно здер і наклеїв на хлористий кальцій, яким мене «труїли» мало не щодня мої батьки.

Череп з кістками подіяв на Міська, як на kota холодна вода.

Він зблід і похмуро засопів. Відступати було пізно.

Йдучи на цегельню, я, як міг, тамував свій життєрадісний настрій, але, мабуть, це вдавалося мені важко, бо я помічав заздрісні погляди Міська.

Він теж пробував усміхатись, та ці його усмішки були надто вже страдницькі.

Ми сіли на камінь, і він тремтячим голосом сказав:

— Не додумався взяти щось запити? Воно ж, напевно, гірке.

— Напевно.

— Може, я за яблуками побіжу?

— Та ну. Все одно вмирати.

— А ти не боїшся?

— Не-а. — Я витяг пляшку. — А ти боїшся?

Місько обурився:

— Я? Ніколи в житті. Щоб ти знав. Давай пий.

— Я перший?

— А ти думав! Знаю я тебе. Місько вип'є, а ти втечеш.

І тоді Нуська залишиться одному тобі.

— Дурень ти.

— Сам дурень. Пий.

— Хи-итрий! Як вірші підписувати — Місько перший!

А як труїтися?

— Слухай, або ти п'єш, або я всім розкажу, який ти боягуз.

— Фу, налякав! Можеш розказувати. Я вже буду мертвий. І я з трагічним виглядом, закотивши очі, зробив ковток. Гіркота перекривила мені рота.

Хоча зараз пішло мені оце пійло набагато легше, ніж тоді, коли мама з татом примушували.

— Що, т-таке гі-гірке? — спитав Місько.

— Ще й яке гірке! Як наше життя, — відповів я улюбленою приказкою моєї бабці, бо життя міняється, а приказки залишаються. — Тепер ти пий.

На Міська було сумно дивитися. Він витер спітніле чоло і взяв плящину.

— Ну, не тягни, — сказав я.

— А чому ти не вмираєш?

— Отрута діє через півгодини.

— Краще б зразу, — зітхнув Місько. І ликнув «отруту». — Ве-е, яка гидота. Нема нічого загризти?

На нашу радість, у мене в кишені знайшлася розлізла цукерка.

Місько закрутив пляшечку і поставив її на камінь.

— Як ти думаєш — Нуська теж отруїться?

— Не думаю. Вона нас так сильно не любить.

— От свиня! Ну за що нас не любити?

— І то правда.

— Про нас, напевно, в газетах напишуть.

— Що там в газетах! Про нас книжку напишуть. «Юрко і Місько — найбільші кумплі». От як вона буде називатися.

— Ні, не так, а «Місько і Юрко». Ми ж домовились. Проте мені така назва не дуже подобалась, і я сказав:

— А ліпше буде ось як: «Трагічне кохання до зрадливої Нуськи». Правда, гарно?

— Еге, як у кіно... Як ти думаєш — може, про нас і кіно знімуть?

— Ясно — знімуть. Індійське.

— Чому індійське?

— Бабця моя каже, що індійські фільми найкращі в світі.

— Нуська подивиться — і гірко заплаче... Але вже буде пізно.

— На ній тепер ніхто не вжениться. Всі будуть казати: «І як ти могла довести до смерті таких гарних хлопців?» Скажи?

— Я думаю, що мій тато її заб'є. Він їй такого не подарує.

— Ясно — не подарує, — погодився я.

— Може, нам треба лягти? — запитав не в річ Місько.

— Для чого? — не зрозумів я.

— А що — сидячи вмирати?

— Звідки я знаю? Я іще ніколи не вмирав. Ми лягли в траву і задивилися в небо.

— А давай після смерті будемо приходити до Нуськи і страшити її? — запропонував Місько.

Мені ця думка дуже сподобалась.

— Давай... А ще можна стати упирами і пити її кров.

— Ух ти! Точно?

— Ну!

— Тоді давай ще й з Кобри кров пити.

Це наша вчителька, ми її терпіти не можемо.

— Хе-хе! — втішивсь я. — Пам'ятаєш, як вона нам казала:

«Доки ви, іроди, кров мою будете пити?»

— Тепер хай знає.

Ми замріяно замовкли.

Я подумав, чи не пора признатися Міськові, що його обдурено? Та, зиркнувши на нього, я побачив, що в цю хвилину він уже літає попід вікнами Нуськи і страшить: «Гу-у-у!» Навіть губи його були зараз в дудочку. Блажен віруючий, як не раз говорила моя бабуся.

Я відвів очі і намагався уявити, який же переполох зчинить наша передсмертна записка. Відлупцюють чи ні? Мусять. Але не це головне. Найбільше мене хвилює, чим будуть бити. Паском чи віником? Віник мені більше подобається.

— Може, й ти був тоді на цегельні, як вони з тим малим гранату знайшли?

— То, власне, ми з ним обоє і знайшли, — сказав я з такою втіхою в голосі, аж він сполохано глянув на мене. — Пробачте, я нехотячи зрадів... бо ви мене згадали...

— То це ти був із ним?

— Так, я. Ми обоє знайшли ту гранату.

— І ви з ним її викопали?

— Так.

— А потім обклали дровами й підпалили?

— Так.

— Обоє?

— Так. Нас тільки двоє й було.

— І коли вона вибухнула, ви були разом?

— Були разом.

Він дивився на мене, мов на марсіянця. Здавалося, ось-ось похитає головою: «Такого не буває».

— І коли вона вибухнула, були разом... — повторив, не зводячи з мене вологих очей. — Але ж... але ж...

Піт виступив йому на чолі, і затремтіли уста. Він мене поволі впізнавав, і так само поволі поверталися до нього з давнини ті пекучі запитання, які колись душу карали. Він і тоді ніяк не міг цього збагнути — чому Місько? Чому саме він?

ТАРГАНИ

У певні дні вдосвіта моя бабуся вирушала на луги і збирала трави, поверталася, коли всі ще спали, і заходилася в'язати зілля в пучечки та вішати на стінах. Завдяки цьому мої дитячі літа

наскрізь просякли дивовижною гамою пахощів, адже

і спав я на подушці, яку бабуся набила висушеним зіллям. Тільки покладеш голову на таку подушку, і враз провалюєшся в глибоку саджалку сну, де вже тебе підхоплює лагідна течія і несе, вигойдуючи, всю ніч до самого ранку.

Хвороби, від яких лікувала бабця, видавалися мені загадковими і чудними. Частенько до нашої хати забігали молоді дівчата й купували якесь таємниче зілля, а я інколи намагався підслухати, про що ж вони шепочуться на кухні:

— А як не допоможе? — питала тремтячим голосом дівчина.

— Коли не більше місяця минуло, то допоможе, — твердо відказувала бабця.

— А коли більше?

— Ну, то спробуємо іншого способу.

— То, може, відразу?

— Дайсі на стриманє, доню. Поп'єш того узвару тиждень, а тоді приходить.

Уява моя вимальовувала чародійний напій із зілля, завдяки якому дівчата могли перетворюватися на пташок і літати попід небесами або ставати невидимими. Але бабця, не зморгнувши оком, пояснила, що то приворотне зілля, аби коханого повернути, і мені відразу стало нецікаво.

Коли дівчата приходили до бабці проколювати вуха, я неодмінно асистував при цій процедурі і тримав слоїчок зі спиртом, у яким плавали білі шовкові ниточки засилені в голки. Бабця вибирала пінцетом голку з ниточкою, проколювала дівчині вухо і зав'язувала ниточку на гудз. Через кілька днів, після того, як ранка зажила, бабця висмикувала ниточку, а натомість засиляла кульчики.

Одначе зілля було не єдиним засобом лікування. Існував ще один дуже вже нетрадиційний спосіб — лікування різними жучками і тарганами, яких бабця засипала у пляшки, слоїки, бутлі і заливала тим або іншим плином, а потім виставляла на сонце, і тоді там відбувалися якісь дивні містичні процеси, внаслідок чого утворювалася чудодійна настоянка, котру бабця потім по крапельках вділяла всім стражденним. Особливою привабою відзначалися слоїки з жуками, яких збирали на ясенах. На жодних інших деревах цих дивовижних неймовірно красивих перламутрово-зелених жуків я не бачив. Бабця, ясна річ, сама на ясен не лазила, але завше знаходила когось, хто їй тих жуків назбирував. Ясенові жучки помагали при болях в колінах і суглобах, їх накладали на болоче місце і замотували бинтом.

З ясеновими жуками проблеми не було, у червні вони обсідали кожен листочок, кожен галузочку і ліниво перебирали лапками та ворушили вусиками. Коли по них сягала чиясь рука, жучки навіть не чинили спроби тікати, і щойно опинившись у пальцях, починали розпачливо бити ніжками, здивовано крутити голівками і напружувати свої довгі тугі тільця. Та все намарне, їх чекала завше однакова доля — опастися у слоїк, де вже десятки їхніх кумплів гарячково копошилися, лізли кудись у різні боки, спинаючись на гладеньке скло, спихаючи одне одного, і хіба що роздратовано похрумкувати крильцями. З тої хвили вони вже не втихомирювалися до самої смерти, вже ніколи до них не повертався той солодкий сомнамбулічний стан мрійливої дрімоти на листочку ясена, залитого сонячним сяйвом, золотий саркофаг оливи ставав їхнім останнім притулком. Там вже вони, ув'язнені в густий тягучий плин, поволі знемагали і, впокорено склавши лапки на грудях, випускали крізь марлю мікроскопічні праведні душі в свій жучиний рай.

А ще бабуся скидала жучків до бутля, пересипаючи кожен шар цукром. Бутель, зав'язаний марлею, морився на підвіконні, вбираючи радісне тепло. Коли він наповнювався, і цукор набирив рожевого відтінку, бабуся заливала його до

половини оцтом, а решту — спиртом. Бутель продовжував засмоктувати в себе світло, поки суміш не темніла до кольору смаженого цукру. Все, що мало осісти, осідало на дно, а рідина поволі випрозорювалася і вигравала в променях сонця. Але то вже була не просто рідина, а засіб від ревматизму.

Коли приходили пацієнти, бабуся поїла їх з ложки тією жуківкою, а самих жучків прикладала до болючого місця. Пацієнт кривився, і золотаві краплі стікали з кутиків уст.

Під бабусиними пальцями жучки, висотані спиртом, лускали і розсипалися, пальці їх розтирали по тілу, доки не лишалося іно саме зеленаве лискуче порошно, але й воно небавом зникало, а бабуня тим часом шепотіла щось таємниче і мудре. Цей шепіт змушував завмирати й тривожно вслухатися, мовби це стосувалося і мене. Дивовижні заклинання, мов сріберний серпанок, закутували мене і пеленали, і я підкорявся їхній чарівливій дії, линучи в уяві лісами й луками, ріками і ярами до моря-океану, до острова Буяна, де дуб зеленим гіллям хитає, де зміїна цариця Лага усі болячки на себе приймає.

Тарганів бабуся розкладала на бритванці і кілька днів сушила то в братурі, то над плитою. Потім кришила туди розпечені каштани, листя любистку, березові бруньки, а вкінці все це так

само засипала до бутля і заливала теплою водою. За кілька днів вода робилася яскраво-червоною і густою, мов сироп, але водночас і прозорою. За цим трупком найбільше питали дівчата і молоді жінки.

З тарганами був більший клопіт, оскільки мешкали ми на маленькій вуличці, обсаженій маленькими будиночками, а таргани зазвичай селилися в багатоквартирних кам'яницях, заселених нашими визволителями, котрі привезли тарганів із собою. Раніше їх у наших краях ніхто не бачив, але відразу по війні таргани хутко завоювали нові терени. Недурно й дід мій називав їх москалями, а як я вже пізніше довідався, то так їх називали по всій Європі. Якщо якась нерозважна тарганяча родина відважувалася проникнути в будиночок на околиці, то її хутко виявляли і знищували. Боротися ж із тарганами і плюсквами в кількоповерхових будинках було куди складніше, адже успішність такої боротьби завше залежала від того, чи всі мешканці одночасно візьмуться за винищення влізливої комахні.

Тому цей скарб бабуся змушена була замовляти. Коли їй приносили ще живих тарганів, я любив прислухатися, як вони шкребуться в паперовому пуделочку, як сваряться і нарікають, намагаючись второпати, у яку ж це халепу вони потрапили. Їм, вочевидь, була незрозумілою висока мета, якій вони приносилися в офіру, і щоразу

важче й важче було їх добувати. А може, то їхні табори витарганіли уже так, що тільки окремі четарі наважувалися вискакувати з запічків, щоб знайти якогось харчу. Одне слово, бабуня вже мусила і мене залучати для добування тарганів, котрі приносили до нашого родинного бюджету помітну лепту.

Одного такого разу бабуся послала мене за ними до старого Гершеля, що мешкав у перехнябленій халупі на сусідній вуличці. Гершель жив там від народження, мав колись родину, дітей, але всі вони загинули в гетто. Єдиному Гершелеві вдалося порятуватися і то завдяки Дзюньові.

Дзюньо не відзначався особливою відвагою і жодною мірою не міг претендувати на героя, бо був заслуженим злодієм. За Польщі спеціалізувався на стрихах, звідки волік простирадла і напірники, сорочки і калісони, майтки і панчохи. Таких злодіїв називали «павуками». Війна обірвала його кар'єру і принесла напівголодне існування. Але однієї дощової осінньої днини хтось постукав у вікно. Дзюньо визирнув і побачив переляканого обшарпаного Гершеля, котрий, виявляється, щойно чкурнув із гетто. Уся його рідня на ту пору зeszла в таборі, гетто невмолимо звужувалося, маліло і безлюдніло.

Тої ночі Дзюньо з Гершелем почали копати під повіткою схрон, копали його тиждень, виносячи

в кошиках землю на город і розсіваючи її так, аби не надто кидалося в очі. І стали вони жити разом, двоє самотніх чоловіків. Як виявилось, вони були спасінням одне для одного, бо Гершель прийшов не з пустими руками, а приніс вузлик золота, яке йому подарував знайомий перед смертю. Дзюньо потихеньку спродував коштовності й купував харчі. Так вони й вижили. А по війні Гершель знову повернувся у свою старезну халупу, в якій на нього не чекала жодна жива душа, крім сімейства тарганів. І Гершель не став їх виганяти, вони йому не заважали, вигулькуючи тільки в сутінках та претендуючи винятково на недоїдки. Чимось вони нагадували йому і його народ, загнаний за дроти, що тільки вночі наважувався прокрадатися поза межі гетто в пошуках харчів.

Особливий привілей мали павуки, які вільно собі розселялися по стінах і вікнах, заволокаючи павутиною геть усі кутки і щілини, а в ній борсалися зелені тлусті мухи, поступово перетворюючись у щось безформне і висушене.

А ще у Гершеля була сухоребра кляча, яку він запрягав до воза і виїжджав вимінювати різне шмаття, натомість пропонуючи виліплені з глини свищики у формі когутиків або коників. Часто він садив мене поруч себе і давав у руки батога, я кричав:

— Гайта! Вісьта! Вйо! Трррр! — і батіг весело цьвохкав у повітрі, а кляча хвицала копитами і трусила гривую.

Коли я прийшов до старого, то застав його на городі серед височенних зелених пагонів бобу, на кожному з яких рясніли грубі, завтовшки з мою руку, стручки. Від молитов, які промовляв Гершель, городина проростала настільки буйно, що в кропі я міг заховатися з головою, а на велетенському соняхові звив собі гніздо бузьок. Одна лише біда, що не тільки городина набирала незвичних велетенських розмірів, а й бур'яни і комахи, які в них мешкали. Отже, потрапивши у ці хащі, можна було наразитися на атаку якої-небудь розбзиканої бабки чи зварйованого стриконика. Тому я не наважувався ніколи забрідати сюди і гукав господаря знадвору.

Старий з оберемком стручків мовчки пошкандибав до хати і так само мовчки заходився їх лущити. Робив це дуже спритно своїми восковими кістлявими пальцями. Світло-зелені зерна завбільшки з яйце лунко падали до баняка.

— Слава Йсу, — сказав я і, вмостившись біля нього, почав помагати.

— Ти добрий хлопець, — сказав Гершель. — Але таргани теж добрі. Нічого мені злого не зробили. Чому я маю віддавати їх тобі на поталу?

Він володів однією незбагненною здатністю — читати чужі думки. Всі вже звикли, що він завше починає розмову першим, і ніхто не дивувався.

— Таргани вірять у мене, — продовжив старий. — Я для них і Господь, і цар. Я владарюю справедливо, і в них нема ані найменшого заміру скинути мене з престолу. Бо ж недурно і бен Азай сказав: «Намагайся сповнити добрий учинок, хоч би й зовсім дрібний, але тікай від гріха, бо один добрий учинок породить наступний добрий учинок, а гріх породить наступний гріх, і тоді як платою за добро є добро, то платою за гріх є гріх».

— Так написано в Торі? — спитав я, бо вже чув від Гершеля про цю велику книгу.

— Так написано в Торі, — кивнув він. — А щоб ти знав: нема на світі нічого, про що б не було бодай згадки в Торі.

— Невже там є й про тарганів?

Гершель рвучко кинув зерна бобу в баняк і прорік таким голосом, яким либонь звертався Мойсей до своїх вірних:

— Чи я тобі мушу встати з крісла, — я, старий, хворий чоловік, — та піти принести Тору, аби показати, де там пишеться про тарганів?

— Ні, не треба, я й так вірю. Але тарганами моя бабця лікує хвороби. Хіба для вас таргани важливіші за людей?

— Сказано в Талмуді у книзі «Бава Камма»: «Ліпше бути серед переслідуваних, ніж серед переслідувачів». А в книзі

«Шаббад»: «Милосердя для звірят — це наказ Святого Письма». Таргани повірили в мене і моляться до мене. То чи можу я зрадити їхню віру? Як я можу кинути свій народ на мученицьку смерть? Таргани — це мій народ! — і старий Гершель підняв догори свої кістляві руки. — Вони теж відчують біль і радість, любов і розпач. Коли я тільки уявлю собі, яких мук вони мусять зазнати, потрапивши на розпечену бритванку твоєї бабусі, залиті живцем оливою, негодні виборсатися, мені хочеться віддати себе замість них. Беріть мене! Крайте на плястерка! Заливайте оливою, смальцем, бурячаним квасом, кисляком, горілкою, скипидаром! Настояйте в бутлях, цідіть через панчохи і прикладайте до ран і виразок! Старий Гершель — то є екстракт! Лік проти глупоти і сказу!

Я нахилився над почорнілими стручками бобу, і здавалося мені, що то не боби я вилущую зі стручків, а жовті кістки з сухих пальців Гершеля.

Він поклав руку мені на голову, погладив і зітхнув:

— А зрештою, що ти можеш знати про тарганів, щоб судити, хто з нас важливіший — ми чи вони? Може, ми власне і є найзвичайнісінькими

тарганами, нерозумною комахнею, що уроїла собі в голову, наче вона наймудріша? А ті, малі й упосліджені, кому судилося жити вічно по запічках, ховатися від переслідувачів і здобувати насущний, ризикуючи власним життям, — може, вони якраз і є справжніми істотами мислячими?...

Хвильку помовчав, примруживши очі, і продовжив:

— Жид нігди нікого не заб'є. Так само, як птаха не буде плавала, а риба літала. Та й чого йому когось убивати? Та й коли? Іно жидівське дитя ся народе, мусить бути восьмого дня обрізане. Іно досягне тринадцять літ, мусить на себе взяти тяжке ярмо заробітків. Іно досягне вісімнадцять літ, вже мусить вести наречену під вінець, чим накладає собі на плечі друге ярмо. Від рана до вечора бігає по світу, аби щось заробити і принести до хати. І бігає так усе життя від рання до смеркання, а не спічне доти, доки йому родина не прикриє очі черепками глиняного глечика, і не відвезуть го на цвинтар. Дайте такому чоловікові ножа до рук, а скажіть йому, аби забив! Не буде знав, як ся то робе!

Мені стало соромно за свої грішні наміри, я потупився і подумав, що таргани не такі вже й дурні, коли обрали за царя самого Гершеля. Не вибрали ані мене, ані бабуню, котра була теж не без кебети, а вибрали Гершеля.

— От бачиш, — сказав старий, — тепер ти й сам зрозумів, що то не просто дурна комашня.

По тих словах він поставив велику чавунну ринку на вогонь, хлюпнув олії і кинув кілька жмень бобу.

— Ти любиш біб? — спитав і, не чекаючи на мою відповідь, додав: — Знаю, що любиш. Але такого бобу, який уміє смажити Гершель, ти ще не їв.

Чесно кажучи, за бобом я не пропадав, але змовчав і навіть зумисне подумав: «Ах, як я люблю біб!»

— Біб люблю не тільки я. Біб любить і весь мій народ. При цьому він театралью змахнув рукою, мовби окреслюючи кордони свого величного царства, яке складалося лише з кухні й покою. Обидва ці приміщення були захаращені так, що будь-які пересування тут складали неабияку проблему — можна було заблукати й не вибратися, а то, можливо, перетворитися на таргана і прилучитися до їхньої компанії.

— То ви ще й годуєте їх?

— Аякже. Що ж то за цар, який не піклується про свій народ?! Ні, я свого народу не зраджу. Я піду з ним до кінця, навіть у смерть. Хочеш побачити, як вони мені допомагають?

І, взявши мене за руку, підвів до високого столика, на якому лежала велика товстенна книга в

шкіряній палітурці. Гершель перегорнув обкладинку, і я побачив тарганів, що снували між сторінками з дивним заклопотаним виглядом, нервово ворущачи вусами.

— Що вони роблять?

— Рятують Книгу.

Придивившись, я помітив, що таргани метушилися не просто так, вони латали попсовані сторінки, заліплювали малюсінькими клаптиками паперу дірки, доштуковували літери, підводили свіжою барвою малюнки, золотили орнаменти. Пожовклі, поточені часом аркуші відроджувалися на очах.

— Ахе сенем таге бін кал ва-хомер, гзера шава ав ті-катув ехад... — шарудів сухими вустами Гершель.

І слова ці єдналися в одне плетиво з дивними словами заклинань, які промовляла моя бабуся, складалося враження, що говорили вони однією мовою, однаково незбагненною для мене.

— Бачиш, вони вишукують літери, які пошкодилися, відновлюють їх і воскрешають померлі слова. А слова, щоб ти знав, як і люди — одні смертні, інші безсмертні. І нема жодного значення, якою мовою слово промовлене, бо в слові тім від самого його зародження вже грає кров усіх найдревніших слів. А в Талмуді кожне слово — віще. І має не одне значення, а безліч значень.

Слово Талмуду здатне вбити і оживити. Двісті років тому рабин з Холму Елія повторив учинок рабина з Праги і виліпив глиняного чоловіка Голема. З глини він виліпив усі частини його тіла, і всі органи, а проте це не була жива людина, а тільки купа глини і більше нічого. Тоді раббі Елія помістив йому до вуст букви зі Святого Письма, котрі склали слово «життя», і став промовляти алфавіт над кожним його органом. Потім на чолі його виписав слово «емер», що означає «істина». І сталося диво — Голем ожив. Аби знищити глиняне чудовисько, варто було тільки стерти першу букву, і зоставалося іно слово «мер», яке означає «смерть». Власне це йому й довелося зробити, коли Голем збісився і вибіг на вулицю та почав убивати всіх на своєму шляху. А ось у Книзі Санхедрин пишеться, що двоє вчених — рабин Ханіна і рабин Ошая — мали звичай напередодні кожної суботи вивчати Книгу Творення і з її допомогою створювати трилітнього бичка, якого і з'їдали собі любенько на вечерю.

— А ви... ви теж вивчаєте Книгу Творення?

— Не все те, що під силу раббі, потрафить здійснити такий простий жид, як я.

Він виклав половину смажених бобів у миску, а решту висипав на підлогу, і враз невідь-звідки вигулькнули таргани й розкатуляли боби по своїх закамарках.

Я й справді ще ніколи не куштував такого смачного бобу, а з'ївши іно два зернятка, вже відчув ситість.

Гершель провів мене до хвіртки.

— Передай своїй бабці вітання і нехай не гнівається на мене. Може, вона подумає, що старий Гершель з дуба впав, може, нічого не подумає, а може, згребе усі ті золоті домовини, в яких поховані мученики, і занесе мені, аби я поховав їх, як належить, прочитавши молитви.

І власне це останнє й зробила моя бабця, припинивши відтоді свою комахотерапію.

У день, коли Гершель ховав тарганів і ясенювих жуків, небо було кам'яне, вдалині на обрії котилися громові фури, наладовані важкими, як свинець, хмарами, і тільки простісінько над нашою Софіївкою яскравіло маленьке кругле віконце сонячного світла, крізь яке діставалися на тамтой світ душі покійників.

РІЖОК

1

Серед безлічі різних іграшок я мав також кривого ріжка, якого дістав у подарунок. Цього ріжка я прикладав інколи до вуха і чув тоді якийсь дивовижний гомін — мовби водночас промовляло

кілька осіб, слова їхні перепліталися, накладалися одні на одних, і скільки я не намагався вслухатися, не міг розібрати нічого. А проте мені здавалося, що розмовляють вони цілком зрозумілою мовою і про щось таке, що й для мене може бути важливим. Часом я чув, як плеще хвилями море і як хрумтить мокрий пісок, коли ступають по ньому коні, дзенькає зброя, вітер полоще знаменами, плащами і шумить у соснах.

Бувало, що голос у ріжку щось оповідав, якусь історію — сумну і тривожну, скрикували птахи, били сполохано крилами і далеко-далеко, в суцільній імлі, блукав подорожній, провалюючись по пояс у сніг. Під завивання вітру я засинав із ріжком біля вуха.

Коли сон барився, я сам розповідав у ріжок що-небудь, слова мої пірнали у його глибини і линули понад тією дивною країною, яка існувала в ріжку. Мені хотілося думати, що всі, хто живе в ріжку, чекають на мої оповіді.

Ріжок настирливо приковував мою увагу до себе, мені хотілося розколоти його й нарешті подивитися, хто ж там шепоче і хто слухає моїх оповідок.